

Pertti Vakkilainen 19.11.2005 (muokattu 1.8.2018)

PROFESSORI PENTTI KAITERA 1905-1985

Professori Pentti Kaiteran syntyi 19.11.1905. Hänen syntymänsä aikoihin Suomi oli Venäjään kuuluva suuriruhtinaskunta, jossa oli käynnissä voimakas kansallinen herääminen. Kaitera sai elinaikanaan nähdä Suomen itsenäistyvän ja muuttuvan maatalousyhteiskunnasta teollisuusyhteiskunnaksi. Hän koki tietoyhteiskunnan ensimmäiset merkit. Pentti Kaiteran elämää sävyttivät ihanteellisuus ja suoraviivaisuus. Hänellä oli kyky nähdä asioista oleelliset piirteet ja hän uskalsi vetää havainnoistaan laajat ja rohkeat johtopäätökset. Tunnetuin hänen elämäntyönsä muistomerkeistä on Oulun yliopisto.

Lähtökohtia

Pentti Kaitera syntyi Pyyvilän Kartanossa Rantasalmella. Hänen perheensä muutti Helsingin, Kiskon ja Turun kautta takaisin suvun kotipaikalle Liminkaan Pentin ollessa 11 vuotias. Ylioppilastutkinnon hän suoritti Oulun Lyseossa. Äiti toivoi Pentistä pappia, isä agronomia. Matematiikka ja luonnontieteet kiehtoivat mieltä ja Suomen teknillinen korkeakoulu tuntui opiskelupaikoista sopivimmalta. Kaitera valitsi (rakennus)insinööriosaston ja siellä maanviljelyksen opintosuunnan. Opiskelu Helsingissä alkoi syksyllä 1924.

Asuinkumppanina ollut vanhempi opiskelija painotti perusaineiden, siis matematiikan, fysiikan ja kemian opiskelun merkitystä. Pentti Kaitera otti tämän neuvon tosissaan, opiskeli perusaineet niin hyvin kuin taisi, ja jatkoi samaa tahtia myös ammattiaineiden kanssa. Diplomitutkinnon hän suoritti toukokuussa 1929 merkinnällä ”oivallisesti”. Opiskeluaikana hän sai tunnustuksena erinomaisesti suoritetuista opinnoista Helsingin yliopiston kannustusapurahan. Maanviljelystekniikan opiskelijat suorittavat nimittäin suuren osan tutkintovaatimuksistaan yliopistossa. Heillä oli näin mahdollisuus tutustua kahden erityyppisen korkeakoulun opetus- ja tutkimuskäytäntöihin. Tavallaan he opiskelivat yliopiston teknillisessä tiedekunnassa. Tällä lienee ollut merkitystä, kun Kaitera 1950-luvulla hahmotteli Oulun yliopiston tiedekuntarakennetta.

Valmistumisen jälkeen vuorossa oli asevelvollisuuden suorittaminen. Reserviupseerikoulussa Kaitera teki sotakouluhistoriaa. Hän on RUK:n kaikkien aikojen priimus, upseerikoulun ainoa oppilas, joka on saanut kaikissa oppiaineissa korkeimman mahdollisen arvosanan.

Armeijan jälkeen vuonna 1931 Kaitera siirtyi apulaismaanviljelysinsinööriksi Oulun maanviljelysinsinööripiiriin. Talouslama koitteli Suomea. Hätäaputoinä suoritettavat maankuivatushankkeet pitivät nuoren insinöörin kiireisenä. Usein tilanne oli sellainen, että kuivatussuunnitelma jouduttiin tekemään kentällä työmiesten odotellessa lapiot käsissä suunnitelman valmistumista.

Uraauurtavaa tutkimusta

Oulussa meni vuosi. Keväällä 1932 Helsingistä soitettiin. Puhelimessa oli maataloushallituksen insinööri-osaston päällikkö yli-insinööri G.M. von Essen. Hän ilmoitti määräävänsä Kaiteran maataloushallituksen vesistötutkimusten johtoon. Samalla hänet määrättiin hoitamaan Taasianjoen perkaustöiden suunnittelua, sillä von Essen arvioi, ettei Kaiteralla vielä ollut riittävästi sellaista käytännön kokemusta, jota tarvittaisiin tutkimustoiminnan järkevään suuntaamiseen. Työt alkoivat Helsingissä kesäkuun alussa. Pentti Kaitera oli tuolloin ainoastaan 26 vuoden ikäinen.

Maataloushallituksen vesistötutkimusten keskeisinä tavoitteina oli löytää hydrologiset perusteet vesiuomien mitoitusta varten ja selvittää kuivatustoimenpiteiden aiheuttamia vaikutuksia. Tavoitteiden saavuttamiseksi tutkimusten johtoon tullut Kaitera järjesti pienten, edustavien hydrologisten havaintoalueiden verkoston. Verkosto kattoi koko Suomen pohjoisimman alueista ollessa jonkin verran Rovaniemen eteläpuolella.

Tälle Kaiteran suunnittelema ja rakennuttamalle havaintoverkostolle ei ollut esikuvia ja niin siitä tuli maailman ensimmäinen yhtenäinen pienten, edustavien hydrologisten havaintoalueiden verkosto. Muualla maailmassa vastaavia verkostoja ryhdyttiin perustamaan vasta 1960-luvulla toisin sanoen yli kolmekymmentä vuotta myöhemmin.

Eurooppalaiseen hydrologiseen tutkimustoimintaan Kaitera sai kosketuksen kesällä 1936 Helsingissä järjestetyssä Viidennessä balttilaisen hydrologian kokouksessa, jonka järjestelytoimikuntaan hän kuului ja jonka yleisreferaattina hän toimi. Vuonna 1937 hän teki maatalousministeriön myöntämän apurahan turvin kuukauden mittaisen opintomatkan Saksaan ja Sveitsiin. Tämän matkan eräänä tuloksena oli maataloushallitukselle tehty aloite Vihtiin perustettavasta koekentästä, jossa tuli selvittää maan vesisuhteiden vaikutuksia viljakasvien satoihin. Aloite hyväksyttiin ja Kaitera johti Maasojan koekentän rakentamisen vuonna 1938. Samana vuonna hän tutustui tutkimustoimintaan Ruotsissa.

Kaitera valmisteli väitöskirjaa kaiken aikaa ja julkaisi siihen liittyviä väliraportteja läpi 1930-luvun. Väitöstyön rinnalle tuli vuonna 1936 merkittävä lisätehtävä, kun valtioneuvosto asetti komitean selvittämään ”Vesistöissämme uusiutuvien tulvien lisääntymisen syitä ja tekemään ehdotuksen toimenpiteistä sen ehkäisemiseksi”. Komitean puheenjohtajaksi kutsuttiin tohtori Henrik Renqvist, silloinen hydrologisen tutkimuksemme ykkösnimi. Pentti Kaiterasta tuli komitean sihteeri.

Komiteatyö ja väitöskirja käsittelivät paljolti samaa asiaa. Komiteassa käydyillä keskusteluilla voi näin ollen olettaa olleen vaikutusta väitöstutkimukseen, sen saamaan muotoon ja sisältöön. Kaiteran väitöskirja ”Lumen kevätulamisesta ja sen vaikutuksesta vesistöjen purkautumissuhteisiin Suomessa” tarkastettiin huhtikuun 29.päivänä vuonna 1939 seitsemän vuoden intensiivisen työn jälkeen. Työssä esitetyt hydrologiset havainnot oli koottu em. pieniltä valuma-alueilta. Vastaväittäjinä toimivat professori I.A. Hallakorpi ja tohtori Renqvist, jotka eivät löytäneet työn tieteellisestä tasosta huomautettavaa. Renqvistin lausunto huipentuu arvioon: ”Katson väitöskirjan vastaavan missä korkeakoulussa tahansa väitöskirjalle asetettavia ankariakin vaatimuksia”.

Kymmenen vuotta väitöstyön valmistumisen jälkeen Kaitera yhdisti väitöskirjassaan esittämänsä ja päävesistöissämme tehdyt mittaukset. Tuloksena oli suomalaisen hydrologian ylivoimaisesti eniten käytetty menetelmä, ns. Kaiteran nomogrammi, jota käytetään keskiylivaluman, siis keskimääräisen tulvan määrittämiseen valuma-alueen alan, järvien osuuden ja lumen vesiarvon perusteella.

Linnoittamista, talkoita ja väestönsiirtoja

Talvisota syttyi vuoden 1939 marraskuun lopussa. Neuvostoliiton neuvottelukutsu tuli lokakuun alussa ja Suomi aloitti valmistumisen sotaan kutsumalla reserviläiset palvelukseen. Pentti Kaitera oli maataloushallitukselta luvan saatuaan koonnut jo syyskuussa maanviljelysinsinööripiirien insinööreistä ja rakennusmestareista sekä oppikoulujen lukiolaisista koostuneen 350 vahvuisen joukon vapaaehtoisia kartoittamaan ns. T-linjaa Suomenvedenpohjan ja Vuoksen välillä. YH:n aikana hän johti kartoitustöitä Jänisjokilinjalta Laatokan Karjalassa. Talvisodan sytyttyä tämä Päämajan Pioneeriosasto Kaitera siirrettiin Virojoelle vastaamaan Luumäen linjan rakennustöistä. Sodan loppuvaiheessa Pioneeriosastosta muodostettiin pataljoona, jonka komentajana Pentti Kaitera toimi. Pataljoona osallistui Virolahden torjuntataisteluihin.

Sotilasjohto oli viimeistään nyt huomannut Pentti Kaiteran poikkeukselliset kyvyt ja niinpä Valtioneuvosto nimitti hänet kesäkuussa 1940 kuusijäsenisen linnoitusasiain toimikunnan sihteeriksi. Puheenjohtajaksi määrättiin ministeri K.E. Ekholm. Toimikunnan tehtävänä oli toimia linnoittamistöiden johtajan, kenraaliluutnantti E.F. Hanellin apuna SALPA-linjan ja yleisemminkin linnoitustöiden yleistä järjestelyä koskevissa kysymyksissä.

Sihteerin toimen ohella Kaitera vastasi vesiesteitä suunnittelevan yksikön toiminnasta. Tässä tehtävässä hän keskittyi erityisesti jo talvisodan aikana Virolahdella kokeilemansa purlutusmenetelmän kehittämiseen. Purlutuksen perusajatuksena oli saada vesistöjen pohjan neliasteinen vesi nousemaan paineilman avulla pintaan, jolloin veden sisältämä lämpö sulattaa jäähän laajan railon. Marsalkka Mannerheim tutustui menetelmän toimivuuteen talvella 1941 Kirkkonummella. Kun hän totesi railon todella syntyvän, hän kysyi seurassaan olleilta upseereilta: ”*Kuka herroista ammutaan?*”- Ja pitkän hiljaisuuden jälkeen: ”*Kuka teistä kavaltaa tämän?*”.

Jatkosodan aikana Kaitera kutsuttiin Suurtalkoot ry:n toiminnanjohtajaksi. Talkoiden ensisijaisena tarkoituksena oli elintarviketuotannon ja polttopuiden riittävyyden turvaaminen. Kaitera käytti talkoohengen nostattamisessa tehokkaasti joukkoviestintää, ja tuloksia syntyi. Talkoissa paiskoi töitä yli 700 000 ihmistä. Työtunteja kertyi yli 31 miljoonaa. Talkootoiminnalla oli kansakunnan hyvinvoinnin ja kotirintaman kestämisen kannalta ratkaisevan tärkeä merkitys.

Saksalaisten piirittäessä Leningradia kävi Inkerinmaalla asuvien suomalaisten elämä epätoivoiseksi. Kun talkoasiat olivat järjestyksessä, Kaitera tapasi syksyllä 1942 presidentti Risto Rytin. Puhuttiin inkeriläisten kohtalosta. Lopputuloksena keskustelusta oli, että Kaitera määrättiin väestönsiirron johtoon joulukuun 1. päivästä alkaen. Määräykseen ei liittynyt sen kummempia ohjeita tehtävän suorittamisesta, vaan siirto-organisaatio oli luotava ja siirto tehtävä lähtien tyhjästä.

Inkeriläisten joukkosiirrot alkoivat maaliskuussa 1943. Kaikkiaan Suomeen siirrettiin hieman yli 63 000 inkeriläistä. Kun rauha sitten tuli ja inkeriläisiä ryhdyttiin palauttamaan takaisin Neuvostoliittoon, Pentti Kaitera, silloin sisäasiainministeriön siirtoväen asiain osaston osastopäällikkö, kieltäytyi paluusiirron organisoinnista. Kaitera palasi Teknilliseen korkeakouluun, johon hänet oli nimitetty professoriksi 2.10.1942.

Inkeriläiset eivät ole unohtaneet auttajaansa. Virossa paljastettiin 27.5.2018 Pentti Kaiteran kunniaksi muistotaulu inkeriläisten muistolehdoissa lähellä Paldiskia.

Teknilliseen korkeakouluun

Syyskuussa 1940 Teknillisen korkeakoulun maanviljelystekniikan professori I.A. Hallakorpi oli jäänyt eläkkeelle. Tähän virkaan Kaitera lienee tähdännyt jo pitkään. Hänen julkaisutoimintansa kattoi professuurin alueen laajalti. Se käsitteli hydrologian ohella maankuivatuksen ja kastelun keskeisiä kysymyksiä. Kilpahakija, suomalaisen salaojituksen isä tohtori Lauri Keso oli kuitenkin kovaa luokkaa.

Nimitykseen liittyi omalaatuinen, hyvä veli -verkoston aikaansaama tapahtumaketju. Asiantuntijalausunnot oli pyydetty professori Hallakorvelta, tri Renqvistiltä ja professori Pauli Tuorilalta, jotka kaikki asettivat Kaiteran ensimmäiselle sijalle. Samoin teki yksimielisesti TKK:n Opettajaneuvosto, joka myös piti Keson tekemää valitusta ehdollepanosta aiheettomana. Valtioneuvoston äänestyksessä valitus yllättäen katsottiin aiheelliseksi ja Keso asetettiin ensimmäiselle sijalle. Presidentin esittelyssä Risto Ryti otti nimitysasiakirjat kuitenkin haltuunsa ja nimitti seuraavassa esittelyssä Kaiteran Teknillisen korkeakoulun maatalouden vesirakennuksen professorin virkaan

Yhdistyksiä ja yritystoimintaa

Pentti Kaitera oli tutustunut järjestötoimintaan jo kouluvuosinaan Oulussa. NMKY, partio ja suojeluskunta saivat luonnollisen jatkon Akateemisessa Karjala-Seurassa, jonka valajäseneksi n:o 132 nuori teekkari liittyi Helsinkiin tultuaan. Hän toimi myöhemmin vuosina 1936-37 AKS:n hallituksen jäsenenä.

Maanviljelysinsinööriyhdistys ry perustettiin vuonna 1934. Pentti Kaitera kuului perustajajäseniin ja hänet valittiin johtokunnan sihteeriksi ja taloudenhoitajaksi. Yhdistyksen toimintaan hän osallistui innokkaasti ja oli sen johtokunnan jäsen vuoteen 1943. Puheenjohtajana hän toimi vuosina 1940-42. Hänen puheenjohtajakautenaan yhdistyksen johtokunta päätti perustaa Vesiteknillisen insinööritoimisto Vesto Oy:n. Tämän operaation tarkoituksena oli lisätä maanviljelysinsinöörien työpaikkoja. Perustamisaloitteen 19.4.1941 pidetyssä johtokunnan kokouksessa teki Eino Rauste, josta myöhemmin tuli maataloushallituksen insinööriosaston osastopäällikkö ja kansanedustaja. Kaitera toimi Vesto Oy:n johtokunnan jäsenenä useaan otteeseen aina vuoteen 1953 saakka.

Maa- ja vesiteknillinen tutkimussäätiö, nykyinen Sven Hallinin tutkimussäätiö, sai alkunsa vuonna 1946, kun ruotsalainen maanviljelysinsinööri Sven Hallin lahjoitti Pentti Kaiteralle suomalaisten teollisuusyritysten osakkeita. Hallin ja Kaitera olivat aiemmin sopineet, että lahjoituksen varaan muodostetaan stipendirahasto suomalaisille maanviljelysinsinööreille ja kyseisen alan opiskelijoille. Lahjoitettujen osakkeiden nimellisarvo oli 315 000 markkaa. Tämän lisäksi lahjoitukseen sisältyi talletuksia 41 000 markkaa. Kaitera otti yhteyttä maanviljelysinsinööriyhdistykseen ja esitti säätiön perustamista. Maanviljelysinsinööriyhdistys lahjoitti säätiön peruspääomaksi 50 000 markkaa ja tutkimussäätiö perustettiin maaliskuussa 1946.

Samoihin aikoihin tohtori-insinööri W. Niiranen lahjoitti Lieksassa sijaitsevasta tilastaan noin 53 hehtaarin laajuisen maa-alueen koetoimintaa varten. Niiranen oli tarjonnut lahjoitusta Kaiteralle, mutta tämä ei katsonut voivansa ottaa sitä henkilökohtaisesti vastaan ja niin tilasta tuli osa Maa- ja vesiteknillisen tutkimussäätiön omaisuutta.

Vuonna 1950 perustetun merkittävän liikeyrityksen, Amer-Tupakka Oy:n, nykyisen Amer-Sports Oy:n lähtökohdat ulottuvat vuoteen 1944, kun Kaitera ja hänen apulaisensa rakennusmestari Matti Reijonen ja diplomi-insinööri Matti Wäre perustivat tupakkatehtaan, jonka nimeksi annettiin Tuva Oy. Ajatuksen isä oli Reijonen, joka paria vuotta aiemmin oli innostunut viljelemään kessua Itä-Karjalassa. Kaitera puolestaan oli Tanskassa käydessään kuullut, että siellä toinen suurista olutpanimoyhtiöistä oli yleishyödyllisten yhdistysten omistuksessa ja näki nyt tupakan ja oluen samankaltaisuuden: *”Koska kuitenkin tupakoidaan, niin parempi olisi, että voittovarot menisivät yleishyödylliseen toimintaan. Siihen aikaan ei ollut mitään puhetta tupakan saastevaikutuksista. Ajattelin, että tästähän sitä voisi saada rahaa tutkimuksiin”*. Tuva Oy lahjoittikin tutkimussäätiölle jo vuonna 1946 voittovaroistaan 300 000 markkaa.

Tuva Oy:n alkuvuodet olivat menestyksellisiä, mutta vuonna 1948 ulkomaisen raakatupakan tuonti vapautui ja yritys joutui vaikeuksiin. Kaitera myi osuutensa yhtiöstä elokuussa 1949, mutta ryhtyi vuoden lopulla vanhojen yhtiökumppaniensa pyynnöstä miettimään ulospääsyä vaikeaksi käyneestä tilanteesta. Hän ehdotti ratkaisua, että tupakkayrityksen omistajiksi tulisivat Suomalaisten Teknikkojen Seura (STS), Teknillisen korkeakoulun ylioppilaskunta (TKY), Suomen Ekonomiliitto ja Kauppakorkeakoulun Ylioppilaskunta. TKY:n vetäytyttyä hankkeesta Kaitera järjesti neljänneksi omistajaksi Maa- ja vesiteknillisen tutkimussäätiön kannatusyhdistyksen, jonka oli yhdessä assistenttinsa Aimo Maasillan ja DI Eino W. Seppäsen kanssa perustanut kesäkuussa 1949.

Amerin johtokuntaan nimitettiin perustajayhteisöjen edustajina Kaitera, Väinö Ansala, Pentti Heikkilä ja Severi Saarinen. He joutuivat henkilökohtaisesti takuuseen 25 miljoonan markan suuruudesta lainasta.

Tutkimussäätiön kannatusyhdistyksen osalta mukaantulo Amer Oy:en ei lainavastuun takia ollut läpihuutojuttu: *”Eivät ne – siis kannatusyhdistyksen muut jäsenet- siihen yritykseen oikein uskoneet. Lainaa piti nimittäin ottaa. Näyttääkseni, että itse uskoin onnistumiseen, laitoin Munkkiniemen asuntoni velan vakuudeksi”*. Kaitera toimi alkuvuodet Amerin johtokunnassa, mutta *”kun sitten perustamisvaiheen taloudellinen vastuu oli lauennut, vetäydyin asiasta pois”*.

Maa- ja vesiteknillisen tutkimussäätiön kannatusyhdistys ry muutti vuonna 1955 nimensä Maa- ja vesitekniiikan tuki ry:ksi. Se on nykyään vesitekniiikan alan tutkimus- ja kehittämistyön merkittävin yksityinen tukija maassamme. Kaiteran visio Tuva Oy:tä perustettaessa on näin toteutunut.

Amer Oy ja Maa- ja vesitekniiikan tuki ry ovat esimerkkejä Pentti Kaiteran ennakkoluulottoman toiminnan tuloksista. Maa- ja vesitekniiikan tuki ry:n johtokunnalla olikin kaikki syy lausua Kaiteralle marraskuussa 1955 seuraavat tunnustuksen sanat: *”Perustamanne Maa- ja Vesitekniiikan Tuki haluaa lausua vilpittömän kiitoksen siitä kaukonäköisestä ja epäitsekästä toiminnasta, mikä yhdistyksemme muodossa on jo nyt osoittautunut merkittäväksi askeleeksi ammattialamme sekä tieteelliselle että käytännölliselle kehittämiselle.”*

Ouluun yliopisto

Pentti Kaitera piti maaliskuussa 1946 maanviljelysinsinööriyhdistyksen vuosikokouksessa esitelmän, jossa hän käsitteli maankuivatuksen hyödyn arviointia. Puhe ei saanut hyväksyvää vastakaikua kokousyleisössä. Esitettyihin uusiin ajatuksiin suhtauduttiin torjuvasti, jopa pilkallisesti. Kaiteralle naurettiin. Hän loukkaantui saamastaan vastaanotosta syvästi ja piti tätä kokousta käännekohtana myöhemmän toimintansa suuntaamisessa: *”Ajattelin, että näiden eteen on turha toimia ja aloin ajaa Pohjois-Suomen asiaa”*.

Kaitera katsoi, että Pohjois-Suomen luontaisia mahdollisuuksia ei ollut läheskään käytetty samassa mitassa hyväksi kuin mitä Etelä-Suomessa oli tehty. Pohjois-Suomi oli hänen mielestään jätetty oman onnensa nojaan ja sen tuottamien raaka-aineiden avulla oli rakennettu Etelä-Suomen vaurautta.

Valtakunnansuunnittelukomitean ja Valtakunnansuunnitteluneuvosten jäsenenä Kaiteran mielipiteillä oli painoarvoa. Vuonna 1950 hän pystyi laatimiensa laskelmien avulla vakuuttavasti todistamaan, että Typpi Oy:n laitokset kannattaa sijoittaa Ouluun, kuten sitten myös tapahtui. Hän vaikutti 1960-luvun alussa myös Rautaruukin sijoittamiseen Raaheen osoittamalla muun muassa, että tehtaan vedentarve oli mahdollista tyydyttää siirtämällä vettä Pyhäjoesta. Samoihin aikoihin Kaitera laati vähäiselle poliittiselle kannatukselle jääneen hanke-suunnitelman Kalajoen kanavasta. Tämä kanava olisi yhdistänyt Keski-Suomen järviolueet Perämereen. Hänen Pohjois-Suomea koskeneista suunnitelmistaan toteutumatta ovat jääneet myös Ii- ja Kiiminkijoen tekoaltaat ja vesivoimalat sekä tieyhteys mantereelta Hailuotoon.

Merkittävin ja kauaskantoisin Pentti Kaiteran aikaansaannoksista on Oulun yliopiston perustaminen. Ajatus yliopistosta oli elänyt Pohjois-Suomessa jo pitkään ja muiden muassa Pentin isä, Juho, oli vuonna 1919 perustetun Oulun Korkeakouluseuran jäsen.

Yliopiston perustamiseen ja käyntiinlähtöön liittynyt tapahtumien sarja alkoi Kaiteran osalta vuonna 1948, kun hän matkusti kolmen kuukauden mittaiselle opintomatkalle Yhdysvaltoihin. Matkansa aikana hän vieraili useassa yliopistossa ja tutkimuslaitoksessa sekä tutustui moniin ammatillisiin kohteisiin.

Erityisen voimakkaan vaikutuksen häneen teki Tennessee-joen alueen kehittämiseksi tehty työ. Rooseveltin tultua presidentiksi oli perustettu Tennessee Valley Authority, TVA, jolle oli annettu käyttöön runsaasti määrärahoja ja sängen itsenäinen toimintavalta. Eräänä ensimmäisistä toimenpiteistään TVA oli perustanut tutkimuslaitoksen, jonka tehtävänä oli selvittää alueen keskeiset ongelmat. Selvityksen perusteella oli suunniteltu tarvittavat toimenpiteet, joita myös toteutettiin rivakasti. Vaikutukset näkyivät. Väestökato oli pysähtynyt ja alueen taloudellinen kehitys oli kääntynyt nousuun. Kaitera näki Tennesseeen osavaltion ja Pohjois-Suomen tilanteet samankaltaisina. ”*Jos Tennesseeessä on onnistuttu, miksei Pohjois-Suomessakin voitaisi onnistua?*”

Kaitera puhui helmikuussa 1949 Oulun läänin kunnallispäivillä ja esitti perustettavaksi Pohjois-Suomea varten teknillistaloudellisen tutkimuslaitoksen, jossa olisi ainakin teollisuuden sekä maa- ja metsätalouden osastot. Puheensa lopuksi hän hahmotteli, miten tutkimuslaitoksesta syntyisi ajan mittaan korkeakoulu ja Ouluun yliopisto. Hänen aloitteestaan perustettiin elokuussa asiaa ajamaan Pohjois-Suomen Tutkimussäätiö, jonka hallituksen jäseneksi hän tuli.

Kunnallispäiville osallistunut kamarineuvos Atte Kalajoki muisteli vuonna 1989 sanomalehti Kalevassa Kaiteran pitämää esitelmää seuraavasti:

” Se oli totisesti korkealentoinen, voisi sanoa ”kaiteramainen”, niin että moni kyllä hymyilikin, mutta siitä tuli käännekohta.”

Kaitera nimitettiin pohjoissuomalaisten edusmiehenä Korkeakoulukomitean, ns. Myrbergin komitean jäseneksi syyskuussa 1953. Komiteassa hänen esittämänsä ajatukset oikeasta Ouluun perustettavasta yliopistosta eivät saaneet kannatusta. Ottelu kävi kuumana. Kaitera piti komitean sihteeriä professori Oiva Ketosta päävastustajanaan. ”*Aina, kun minä jotain esitin, sen Ketonen*

kaatoi. Niinpä päätin taktikoida. Toin komitean istuntoihin vain lopullisen ehdotukseni palasia ja kokosin ne yhteen vasta eriävään mielipiteeseeni”.

Komitea päätyi vuonna keväällä 1956 ehdottamaan suppean korkeakoulun perustamista Ouluun. Kaitera, joka halusi Ouluun ”oikeaa yliopistoa” jätti mietintöön eriävän mielipiteensä.

Voidaan liioittelematta sanoa, että eriävä mielipide merkitsi Oulun yliopiston syntymistä. Siinä hän päätyi ehdottamaan yliopistoa, jossa olisivat filosofinen ja teknillinen tiedekunta. Hän piti tärkeänä, että insinöörikoulutuksen saavien tulisi Oulussa joutua kosketuksiin yliopistollisen opiskelun kanssa. Kokemukset omalta opiskeluajalta ja vuoden 1948 USA:n matka näyttäisivät olleen tämän käsityksen takana.

Oulun korkeakoululiike toimi nyt tarmokkaasti ja sai koottua Kaiteran esitykselle riittävästi poliittista tukea. Uusi komitea asetettiin lokakuussa 1956. Kaitera tuli sen puheenjohtajaksi ja hän sai itse valita komiteaansa jäsenet. Sihteeriksi tuli silloinen apulaisprofessori, sittemmin akateemikko Pekka Jauho. Komitea työskenteli poikkeuksellisen vauhdikkaasti ja jätti mietintönsä jo helmikuussa vain neljän kuukauden kuluttua työn alkamisesta. Kaitera oli yliopistoasian valmiiksi miettinyt: *”Minä olin asiaa jo vuosikausia pohtinut. Niinpä minulla oli miltei täydellinen suunnitelma valmiina ja se oli melkein kuin läpikulku ja kaikki hyväksyttiin, mitä oli esitetty.”*

Mietinnössä esitettiin Ouluun perustettavaksi yliopistoa, jossa olisi matemaattis-luonnontieteellistä, teknillistä ja lääketieteellistä opetusta. Lisäksi Oulun opettajakorkeakoulu tuli liittää yliopiston osaksi. Oulussa valittiin näin amerikkalainen yliopistomalli ja murrettiin perinteinen eurooppalainen jako yliopistoon ja teknilliseen korkeakouluun

Komiteamietinnön valmistumisen jälkeen asia eteni vauhdilla. Opetusministeri Kerttu Saalasti toimi perustamisen eteen erityisen tarmokkaasti. Laki yliopistosta hyväksyttiin eduskunnassa heinäkuussa 1958. Kaitera nimitettiin vastusteluistaan huolimatta yliopiston väliaikaiseksi rehtoriksi toukokuussa 1959 ja yliopiston avajaiset olivat saman vuoden lokakuussa. Hän ei ollut tehtävään halunnut, mutta siihen jouduttuaan piiskasi toimintaa vauhtiin. Jälleen kerran hän oli saanut hoitaakseen tehtävän, jossa suuri organisaatio, tässä tapauksessa yliopisto, oli pistettävä pystyyn jokseenkin tyhjistä ja nopeasti. Rehtorin tehtäviensä ohella hän hoiti kaiken aikaa omaa professorinvirkaansa TKK:ssa. Tältä ajalta on hänen lausahduksensa: *”Kyllä ihminen pystyy helposti viisinkertaistamaan työpanoksensa.”*

Pentti Kaitera oli aikaansa edellä, kun hän lausui Oulun yliopiston ensimmäisissä avajaisissa lokakuun 3. päivänä 1959 seuraavaa: *”Tarvitaan yliopiston luonteista laitosta toimimaan huutavan äänenä korvassa kaikkialla missä tapahtuu väärää luonnon tuhoamista ja sellaisten arvojen menetystä, jotka jo muutaman vuosikymmen kuluttua todetaan kestävimiksi ja enemmän tavoitellummiksi kuin hetkelliset taloudelliset voitot.”*

Kanslianeuvos Tuomo Laru, joka toimi Oulun yliopistoseuran sihteerinä 1950- ja 1960-luvuilla, kuvasi Oulun yliopiston 50-vuotisjuhlan alkaessa 18.1.2008 pitämässään puheessa Kaiteran roolia muun muassa seuraavasti:

”Oulun yliopiston perustamisen todellinen voimahahmo 1950- ja 1960-luvulla oli professori Pentti Kaitera, yliopiston ensimmäinen rehtori, karismaattinen, taitava ja huipputarmokas pohjoisen mies. Hän oli korkean eettisen ja uskonnollisen arvomaailman omakseen sisäistänyt esikuvallinen ihminen, jolle tunnusomaista oli aktiivinen työskentely yhteiseksi hyväksi, mistä Oulun yliopiston perustaminen ja toiminnan nopea käynnistäminen on ylväin osoitus.”

Kun Oulu kolmen ja puolen vuoden jälkeen jäi, oli yliopiston toiminta saatu hyvin käyntiin. Unelma oli toteutunut. Pentti Kaitera voi tyytyväisin mielin todeta, että hän jälleen kerran oli onnistunut lähes mahdottomalta näyttäneessä tehtävässä. Kuusitoista vuotta kestänyt pyyteetön työ Pohjois-Suomen hyväksi oli onnistunut varmaankin paremmin kuin mitä hän maaliskuussa 1946 oli voinut ajatella.

Mannerliikuntaa, kehitysyhteistyötä ja huolta ympäristöstä

Oulun jälkeen ympyrät laajenivat. Maatalouden vesirakennuksen professori TKK:ssa oli jo pitkään tuntunut liian suppealta. Niinpä Kaitera muutatti sen saksalaisen mallin mukaisesti vesitaloudeksi, opiksi vesivaroista, niiden järkevästä käytöstä ja hallinnasta. Maatalouden vesirakennus säilyi toki edelleen tärkeänä osana hänen opetus- ja tutkimustoimintaansa, mutta sen suhteellinen painoarvo alkoi vähetä. Tämän muutoksen eräänlaisena symbolina voidaan pitää, että Kaitera myi kehittämänsä holviojaa tekevän salaoja-auran patentin ja itse aurankin Islantiin vuonna 1964. Tällä auralla ja siitä kehitetyillä versioilla on sittemmin ojitettu Islannin soita puita kasvaviksi.

Hydrologian oppikirjan valmistelu pysähtyi lähes alkuunsa, kun mannerten liikunta alkoi vangita ajatuksia. Hirmuisella vauhdilla hän kirjoitti teoksen ”Merten paine maapallon muovaajana”. Ideana oli, että merien vesimäärän lisääntyminen ja merisedimenttien muodostuminen aiheuttavat jatkuvan paineen kasvun merten pohjaa vastaan. Tämä saa maankuoren alla olevan aineen liikkeeseen mantereita kohti. Tällä ajatuksellaan hän rohkeasti kyseenalaisti yleisesti hyväksytyyn konvektiovirtausteorian. Tiedeyhteisöstä ei ymmärtämystä löytynyt, mutta itsenäinen ajattelijaksi ei antanut periksi vaan työskenteli hypoteesinsa parissa kaksi viimeistä vuosikymmentään ja oli vakuuttunut oman teoriansa paikkansapitävyydestä loppuun asti.

Kehitysmaiden auttamisen perustana Kaiteralla oli kristillinen vakaumus. Hän toimi Suomen Kristillisen Ylioppilasliiton puheenjohtajana vv. 1953-66. SKY:ssa pohdittiin kehitysmaiden auttamismahdollisuuksia ja nämä pohdinnat johtivat vuonna 1961 Ylioppilaiden Kansainvälisen Avun aikaansaamiseen ja niillä oli vaikutusta myös ulkoasiainministeriön kansainvälisen kehitysavun toimiston perustamiseen. Kaitera lähti Afrikkaan ensimmäisen kerran joulukuussa 1963. Matka suuntautui Tansaniaan, jossa hän neuvotteli Viktoria-järven veden käyttöön liittyvistä suunnitelmista. Matkassa oli dramatiikkaa, sillä tammikuussa 1964 Dar es Salamissa sattui vallankaappausyritys ja hänen majapaikkansa jäi joksikin aikaa kapinallisten saartamaksi.

Matkan jälkeen hänen mieleensä jäi itämään ajatus yliopiston perustamisesta Itä-Afrikkaan. ”*Jos Oulussa voitiin onnistua, miksei sitten Afrikassa*”. Jonkin aikaa hän puuhasi Tansaniaan kristillistä yliopistoa, mutta joutui pettymään, sillä rahoitusta ei onnistuttu järjestämään, vaikka apua haettiin Yhdysvalloista asti. Periksi hän ei kuitenkaan voinut antaa. Huhtikuussa 1967 Kaitera teki TKK:n hallintokollegille esityksen ”sellaisen erikoiskoulutuksen järjestämisestä, jossa englanninkielisten kurssien muodossa valmistettaisiin ylioppilastason opiskelijoista BSc-tason vesitalousinsinööriä”. Tätä koskeva tiedustelu oli esitetty Kaiteralle sekä presidentti Nyereren että Tansanian hallituksen taholta. TKK teki asiasta välittömästi esityksen kauppa- ja teollisuusministeriölle. Monista eri syistä opetuksen aloittaminen viivästyi, mutta vuoden 1972 alussa kymmenen Etiopiasta, Keniasta ja Tansaniasta valittua opiskelijaa saattoi aloittaa vesitekniikan opintonsa Otaniemessä ulkoasiainministeriön myöntämän rahoituksen turvin.

Opetuksen järjestäminen ilahdutti, mutta Afrikan asia ei jättänyt Kaiteraa rauhaan. Vuonna 1972 hän lähestyi ulkoministeri Ahti Karjalasta muistiolla, jonka keskeisenä viestinä oli lähetysjärjestöjen käyttö kehitysavun perille viennissä. Tammikuussa 1973 hän ja eräät lähetysjärjestöjen edustajat tapasivat kehitysyhteistyöosaston apulaispäällikkö Martti Ahtisaaren, jonka Kaitera tunsu jo Ylioppilaiden Kansainvälisen Avun toiminnan ajoilta. Ahtisaari rohkaisi tekemään esityksiä valtion budjetista rahoitettaviksi hankkeiksi. Lähetysjärjestöjen omarahoituksen keräämiseksi Kaitera ja Kalevi Helimäki ideoivat kampanjan ”Afrikka kutsuu - tule, auta, opeta”. Tämän kampanjan puhdas tuotto oli hieman yli miljoona markkaa. Valtion vastaus tuli vuoden 1974 budjetissa, johon ensimmäisen kerran otettiin määräraha kansalaisjärjestöjen kehitysyhteistyön tukemiseen. Lähetysjärjestöt saivat tästä rahasta kolmanneksen eli noin 100 000 mk.

Ympäristön tilan heikkeneminen pohditutti Kaiteraa hämmästyttävän varhain. Hän kirjoitti jo vuonna 1948 artikkelin, jossa kiinnitettiin huomiota pienten taajamiemme jätevesien käsittelyn tarpeellisuuteen ja pelloilta tuleviin ravinnehuhtoumiin. 1960-luvun alussa hän lisäsi TKK:n opetusohjelmaan vesien laatua käsittelevää opetusta. Vuosina 1969-71 hän toimi Vesiyhdistys ry:n ensimmäisenä puheenjohtajana. Helmikuussa 1970 hän piti Joensuussa näkemyksellisen esitelmän, jossa pohdittiin kattavasti ympäristön saastumista yleismaailmallisena, kasvavana ongelmana. Näitä asioita, siis vesien, maaperän ja ilman saastumista ja happamoitumista sekä ilmaston mahdollista lämpenemistä ja siitä aiheutuvaa merenpinnan nousua hän pohti myös viimeisten opettajavuosiensa luennoilla Teknillisessä korkeakoulussa.

Varjojen pidetessä

Professori TKK:ssa jäi vuonna 1972, mutta eläkkeellä työ jatkui. Toiminnan pääpaino siirtyi ammattiasioista lähetystyön tukemiseen ja huumeisiin sortuneiden nuorten konkreettiseen auttamiseen. Kaitera oli kysytty puhuja. Hänen esitelmiensä ja kirjoitustensa pääsanoma kumpusi nyt syvästä, koko elämän kestäneestä kristillisestä vakaumuksesta. Vesi pysyi kuitenkin jatkuvasti mukana hänen mietinnässään. Vuosina 1976 ja 1977 julkaisemissaan kirjoissa hän analysoi mestarillisesti vesivarojen roolia pohtiessaan ravinnontuotannon riittävyttä ja maapallon tulevaa kehitystä.

Professori Seikko Eskola arvioi Kaiteran henkilöä ja elämäntyötä Suomen Kansallisbiografiassa seuraavasti:

” Pentti Kaiterassa yhdistyivät luottamus tekniikkaan ja teollistumiseen hyvinvoinnin antajina, luonnonarvojen huomioonottaminen, patriotismi, nuhteettomuus ja kristillinen vakaumus. Hänessä ruumiillistui se arvojen kolminaisuus, minkä Suomi koki taistelunsa sisällöksi toisen maailmansodan aikana: koti, uskonto ja isänmaa. Hän oli sisäistänyt ne kaikki ja toteutti niitä omassa elämässään. Isänmaata pitää siinä vain laajentaa lisäämällä, että hän ulotti työnsä koskemaan koko ihmiskuntaa, erityisesti sen kärsivää osaa.”

Pentti Kaitera kuoli 79 vuoden ikäisenä Helsingissä kesäkuussa 1985. Hänet muistetaan erityisesti Oulun yliopiston intomielisenä perustajana ja ensimmäisenä rehtorina. Unohtaa ei kuitenkaan sovi hänen elämäntyötään tiedemiehenä, TKK:n pitkäaikaisena professorina, maanpuolustajana ja merkittävänä yhteiskunnallisena vaikuttajana.